

Γυμνάσιο & Λ.Τ. Κυριακίου
Β' Λυκείου
Τα Μοναστήρια του Νομού Βοιωτίας

Κυριάκι, Μάιος 2015

Γυμνάσιο & Τάξεις Λυκείου Κυριακίου

Σχολικό Έτος 2014-2015

Τα Μοναστήρια του νομού Βοιωτίας

Τάξη: Β' λυκείου

Ομάδα 1^η : Καράντζαλης Δημήτριος

Μίχας Νικόλαος

Ρεβύθης Ιωάννης

Ομάδα 2^η : Βιέννα Λουκία

Λίλιου Χάιδω

Μπότση Ασημίνα

Ομάδα 3^η : Σεφέρασι Ενίντα

Σμάκη Γεωργία

Σμάκη Νικολέτα

Υπεύθυνη καθηγήτρια: Πινακούλα Αγαθή ΠΕ01 Θεολόγος

Κυριάκι, Μάιος 2015

Περίληψη

Η παρούσα εργασία ασχολείται με το θέμα των μοναστηριών και ειδικά με τα μοναστήρια που βρίσκονται στο γεωγραφικό χώρο του νομού Βοιωτίας. Πιο συγκεκριμένα, αρχικά αναλύονται κάποιες πιο γενικές πληροφορίες για τα μοναστήρια και οι οποίες έχουν να κάνουν με τον αριθμό των μοναστηριών, κάποια στοιχεία σχετικά με την αρχιτεκτονική τους όπως επίσης και τη διάκρισή τους ανάλογα με την ίδρυσή τους και το αν είναι ανδρών ή γυναικών. Στη συνέχεια η έρευνα επικεντρώνεται σε τρία συγκεκριμένα μοναστήρια του νομού Βοιωτίας. Αυτά είναι η Μονή Λυκούρεση, η Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου Ιερουσαλήμ και η Μονή Οσίου Λουκά. Για κάθε μία από τις παραπάνω μονές, αφού παρουσιαστούν κάποιες ιστορικές πληροφορίες γύρω από την ίδρυσή τους, στη συνέχεια αναλύονται στοιχεία που έχουν να κάνουν τόσο με την αρχιτεκτονική τους όσο και με την εικονογραφία (τοιχογραφία, αγιογραφίες).

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	1
1. Τα μοναστήρια του νομού Βοιωτίας	3
1.1. Γενικά στοιχεία	3
1.2. Γενικά αρχιτεκτονικά στοιχεία.....	3
1.3. Διάκριση των μοναστηριών	3
2. Μονή Λυκούρεση ή της Παναγίας του Μύρου	5
2.1. Γενικά στοιχεία	5
2.2. Αρχιτεκτονική	5
2.3. Ίδρυση και λειτουργία.....	5
3. Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου Ιερουσαλήμ.....	8
3.1. Γενικά στοιχεία	8
3.2. Ιστορικά στοιχεία	8
3.3. Αρχιτεκτονικά στοιχεία.....	9
3.4. Εικονογραφία	9
4. Η Μονή του Οσίου Λουκά	13
4.1. Γενικά στοιχεία	13
4.2. Λίγα στοιχεία για τον Όσιο Λουκά	13
4.3. Αρχιτεκτονικά στοιχεία του μοναστηριού	14
4.4. Τοιχογραφίες και ψηφιδωτά.....	15
4.5. Ο ναός της Παναγίας.....	17
4.6. Η ιστορία της Μονής.....	18
4.7. Η οικοδομή του καθολικού	20
4.7.1. Ιστορικά στοιχεία.....	20
4.7.2. Αρχιτεκτονικά στοιχεία του καθολικού.....	23
4.7.3. Ψηφιδωτά και τοιχογραφίες του καθολικού	24
Βιβλιογραφία	26
Παράρτημα.....	27
1. Τεχνήματα.....	27
2. Οι ομάδες εργασίας σε δράση.....	29

Εισαγωγή

Οι μαθητές της τάξης μας σε όλη τη διάρκεια της φετινής σχολικής χρονιάς, στο μάθημα της ερευνητικής εργασίας, επιλέξαμε να ασχοληθούμε με το θέμα: Τα μοναστήρια του νομού Βοιωτίας.

Σκοπός της εργασίας μας είναι να κάνουμε έρευνα πάνω στο θέμα των μοναστηριών που βρίσκονται στο νομό Βοιωτίας και πιο συγκεκριμένα, αφού πληροφορηθούμε κάποια γενικά στοιχεία για τα μοναστήρια, να ανακαλύψουμε τα μοναστήρια που βρίσκονται στο νομό της Βοιωτίας και να μάθουμε περισσότερα ειδικά για τη Μονή Λυκούρεση, τη Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου Ιερουσαλήμ και τη Μονή Οσίου Λουκά.

Αφού χωριστήκαμε σε τρεις ομάδες, αναζητήσαμε ιδέες και τον τρόπο με τον οποίο θα δουλέψουμε.

Στη συνέχεια της εργασίας μας παρουσιάζεται ο προβληματισμός της κάθε ομάδας και τα θέματα που επεξεργάστηκαν οι ομάδες:

Ομάδα 1^η:

A: Πόσα είναι τα μοναστήρια στον ελληνικό χώρο; Ποια είναι τα μοναστήρια στο νομό Βοιωτίας;

B: Μονή Λυκούρεση: ιστορικά στοιχεία, αρχιτεκτονική, αγιογραφία.

Ομάδα 2^η:

A: Σε ποιες κατηγορίες διακρίνονται τα μοναστήρια;

B: Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου Ιερουσαλήμ: ιστορικά στοιχεία, αρχιτεκτονική, αγιογραφία.

Ομάδα 3^η:

A: Πώς είναι χτισμένα τα μοναστήρια;

B: Μονή Οσίου Λουκά: ιστορικά στοιχεία, αρχιτεκτονική, αγιογραφία.

1. Τα μοναστήρια του νομού Βοιωτίας

1.1. Γενικά στοιχεία

Ζώντας ή ταξιδεύοντας κανείς στην Ελλάδα, αντιλαμβάνεται ότι βρίσκεται σε μια ιδιαίτερη χώρα με παράδοση πολλών αιώνων, σ' έναν τόπο αγιότητας και πνευματικών θησαυρών, μέσα από τα πολλά μοναστήρια. Υπολογίζονται συνολικά άνω των 550 Μοναστηριών και Ησυχαστηριών, που είναι εν λειτουργία σήμερα στην Ελλάδα και αποτελούν τους πνευματικούς πνεύμονές της. Οι Μοναχοί και Μοναχές που εγκαταβιώνουν σ' αυτά υπολογίζονται περίπου σε 3.500 άτομα (1.500 στο Άγιον Όρος).

1.2. Γενικά αρχιτεκτονικά στοιχεία

Τα Ορθόδοξα μοναστήρια έχουν κλειστό σχήμα (τετράγωνο, ορθογώνιο ή ακανόνιστο), αποτελούμενο από κελιά, ξενώνες, αποθήκες, έτσι ώστε να περικλείουν την εσωτερική αυλή στο κέντρο του οποίου βρίσκεται το Καθολικό (=Ναός του Μοναστηριού).

Σημαντικά κτίρια ενός μοναστηριού είναι εκτός από τα κελιά (για τη διαμονή των μοναχών), η Τράπεζα, δηλαδή ο χώρος εστίασης των μοναχών και επισκεπτών. Το Καθολικό βρίσκεται στο κέντρο της αυλής εκφράζοντας έτσι την κυρίαρχη θέση του στο μοναστηριακό συγκρότημα. Η φιάλη μπροστά στο Καθολικό, είναι μία κρήνη, με το νερό της οποίας πρέπει να νιφτεί ο πιστός (αγίασμα). Αρχονταρίκι ονομάζεται ο χώρος υποδοχής των προσκυνητών.

1.3. Διάκριση των μοναστηριών

Τα μοναστήρια διακρίνονται σε κατηγορίες ανάλογα με κάποια κριτήρια.

Βασιλική λέγεται η μονή που έχει χτιστεί από Βασιλέα-Αυτοκράτορα. Σταυροπηγιακές λέγονται οι μονές οι οποίες εξαρτώνται από το Οικουμενικό

Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Στις περιπτώσεις αυτές ο Πατριάρχης ή εκπρόσωπός του, έβαζε στα θεμέλια της ιεράς μονής σιδερένιο σταυρό, ο οποίος είναι και το Σταυροπήγιο.

Ακόμη, σύμφωνα με την Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδος, υπάρχουν στο νομό Βοιωτίας τα παρακάτω μοναστήρια:

A. Μοναστήρια Ανδρών: Μονή Αγίου Νικολάου του Νέου, Μονή Μακαριωτίσσης, Μονή Μεταμορφώσεως Σωτήρος Σαγματά, Μονή Οσίου Ιερωνύμου, Μονή Οσίου Λουκά, Μονή Οσίου Σεραφείμ Δομβούς, Μονή Παναγίας της Λυκούρεση, Μονή Προφήτη Ηλία.

B. Μοναστήρια Γυναικών: Μονή Αγίας Αικατερίνης, Μονή Αγίου Ιωάννου Θεολόγου, Μονή Αγίου Νεκταρίου, Μονή Αγίας Παρασκευής, Μονή Αγίου Ραφαήλ, Μονή Αγίας Τριάδας, Μονή Ευαγγελιστρίας, Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου Ιερουσαλήμ, Μονή Πελαγίας, Μονή Τιμίου Σταυρού.

Γ. Ανενεργά: Μονή Αγίων Θεοδώρων, Μονή Παναγίας Σκριπούς, Μονή Ταξιαρχών.

Επίσης, τα μοναστήρια διαιρούνται κυρίως σε κοινόβια και σε ιδιόρρυθμα. Στα κοινόβια μοναστήρια επικρατεί η κοινοκτημοσύνη, ενώ στα ιδιόρρυθμα οι μοναχοί ενεργούν ξεχωριστά και τρέφονται μόνοι τους. Τις τελευταίες δεκαετίες έχουν επικρατήσει τα κοινοβιακού τύπου μοναστήρια.

2. Μονή Λυκούρεση ή της Παναγίας του Μύρου

2.1. Γενικά στοιχεία

Στο βορειοδυτικό τμήμα της Βοιωτίας, σε μικρή απόσταση από τη Χαιρώνεια, στη ρεματιά του Αίμονα, σε ένα ειδυλλιακό τοπίο ανάμεσα σε πλατάνια και πηγές, βρίσκεται η ιστορική μονή Λυκούρεση ή της Παναγίας του Μύρου.

2.2. Αρχιτεκτονική

Αποτελείται από νεότερες πτέρυγες βοηθητικών κτισμάτων, στο κατώτερο τμήμα των οποίων διατηρούνται τμήματα των αρχικών κελιών, όπως και το παλαιό καθολικό, το οποίο ανήκει σε έναν ιδιότυπο αρχιτεκτονικό τύπο συνεπτυγμένου σταυροειδούς με εννέα μικρούς τρούλους, από τρεις σε τρεις σειρές, με μεγαλύτερους εκείνους του κατά μήκος άξονα. Στην τοιχοποιία του έχουν ενσωματωθεί σε δεύτερη χρήση γλυπτά Ρωμαϊκών, Παλαιοχριστιανικών και Βυζαντινών χρόνων. Η απουσία συστηματικής μελέτης δεν επιτρέπει τον ακριβή χρονολογικό προσδιορισμό της ανέγερσής του. Στο εσωτερικό του διατηρούνται τοιχογραφίες της Όψιμης Μεταβυζαντινής εποχής.

2.3. Ίδρυση και λειτουργία

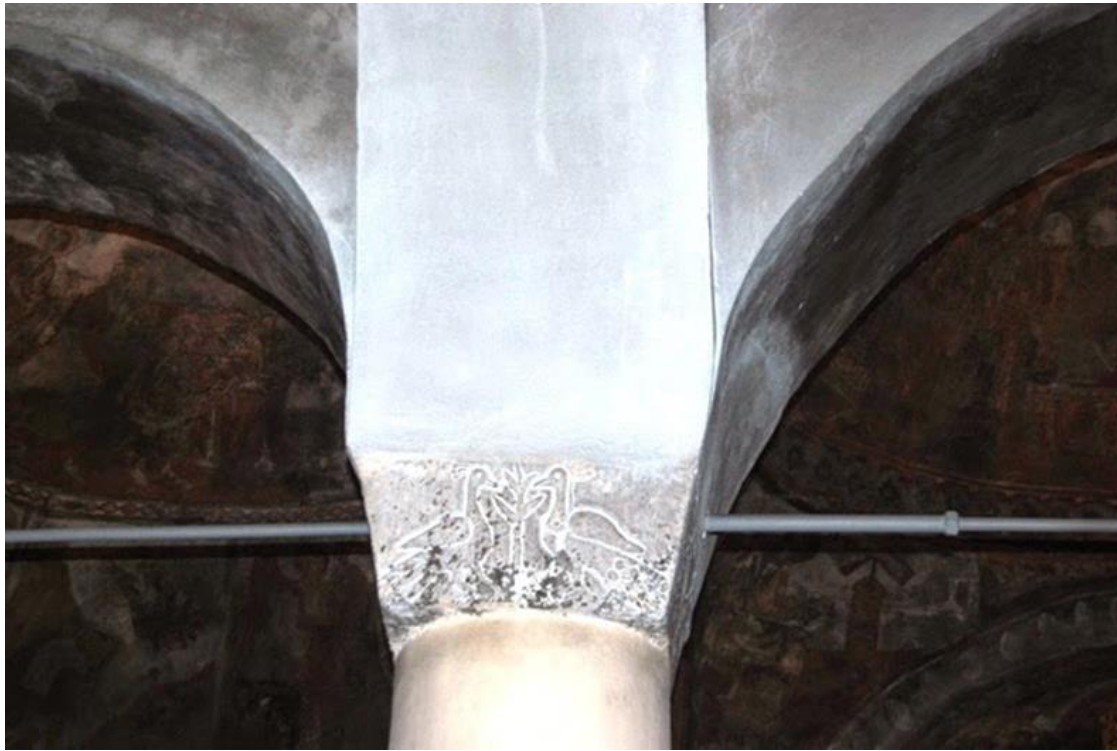
Η χρονολογία της ίδρυσης του μοναστηριού παραμένει άγνωστη, ωστόσο η παρουσία του επιβεβαιώνεται με βάση οθωμανικές πηγές ήδη από τα μέσα του 15ου αιώνα. Κατά τη διάρκεια της Επανάστασης του 1821 έλαβε ενεργό ρόλο στον Αγώνα και αποτέλεσε το στρατηγείο του Αθανάσιου Διάκου. Επίσης, η σκεπή της μονής Λυκούρεση ήταν φτιαγμένη από μόλυβδο που χρησιμοποιήθηκε κατά τη περίοδο της Τουρκοκρατίας για τη κατασκευή φυσισγγίων. Σήμερα τιμάται στη μνήμη του Γενεσίου της Θεοτόκου και λειτουργεί ως γυναικείο μοναστήρι.

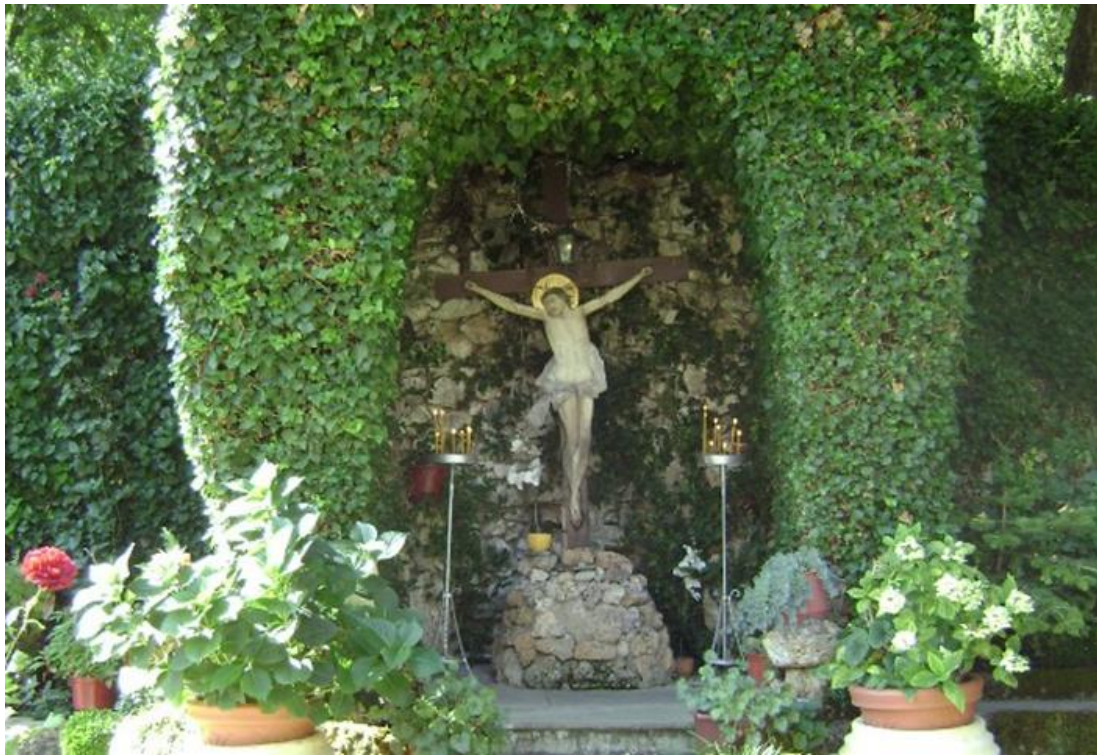
Το καθολικό της μονής

Εικόνα από το εσωτερικό της μονής

Λεπτομέρεια από το εσωτερικό της μονής

Εικόνα από τον εξωτερικό χώρο της μονής

3. Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου Ιερουσαλήμ

3.1. Γενικά στοιχεία

Κοντά στη Δαύλεια Βοιωτίας, στις πλαγιές του Παρνασσού βρίσκεται η ιστορική μονή της Ιερουσαλήμ ή 'Γερσαλή'. (Ανήκει στην Μητρόπολη Θηβών και Λιβαδειάς). Κατά τα μέσα του 18ου αιώνα η μονή υπάγεται στη μονή του Όρους Σινά. Θεωρείται πως κτίστηκε τον 11ο αιώνα μ.Χ. Ο ναός της μονής είναι αφιερωμένος στην Κοίμηση της Θεοτόκου. Η Ιερά Μονή πανηγυρίζει στις 23 Αυγούστου.

Σε μικρή απόσταση από τη μονή Ιερουσαλήμ βρίσκεται ο σπηλαιώδης ναός της Φανερωμένης, που αποτελούσε τόπο ασκήσεως μοναχών. Στο κτιστό τέμπλο του διατηρούνται τοιχογραφίες των όψιμων μεταβυζαντινών χρόνων. Επίσης, στην πόλη της Δαύλειας αναστηλώθηκε πρόσφατα με επίβλεψη της 23ης ΕΒΑ κτηριακό συγκρότημα των όψιμων μεταβυζαντινών χρόνων, το οποίο αποτελούσε μετόχι της μονής Ιερουσαλήμ και χρησίμευε ως κατοικία των μοναχών σε περιόδους δυσμενών καιρικών συνθηκών, όταν δεν ήταν δυνατή η διαβίωσή τους στο μοναστήρι. Αποτελείται από τέσσερις πτέρυγες κτισμένες γύρω από εσωτερική αυλή, οι οποίες, εκτός από τα κελιά των μοναχών, περιλαμβάνουν φωτάναμμα, βορδονάρειο και διάφορους άλλους βοηθητικούς χώρους.

3.2. Ιστορικά στοιχεία

Το ιστορικό της μονής παρουσιάζει αρκετά κενά. Την περίοδο της Τουρκοκρατίας γνώρισε μεγάλη οικονομική άνθηση, ενώ παράλληλα διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της παιδείας της περιοχής. Κατά την διάρκεια της επανάστασης του 1770 η μονή καταστρέφεται από επιδρομές Αλβανών. Το 1766, προκειμένου να αντιμετωπίσει τις πιέσεις που ασκούσαν οι Οθωμανοί, τέθηκε υπό την προστασία της μονής της Αγίας Αικατερίνης του Σινά, της οποίας παρέμεινε μετόχι επί μεγάλο χρονικό διάστημα, μέχρι το 1905.

Η Επανάσταση του 1821 υπήρξε ορόσημο για το μοναστήρι, καθώς υποστήριξε ολόθυμα τον Αγώνα συμμετέχοντας ενεργά σε καίρια ιστορικά γεγονότα της Ανατολικής Στερεάς, όπως για παράδειγμα στη μάχη της Αράχοβας το 1826, ενώ απετέλεσε τροφοδότη και κέντρο ανεφοδιασμού των εξεγερμένων της ανατολικής Στερεάς.

Σήμερα λειτουργεί ως γυναικείο μοναστήρι και στο σκευοφυλάκιό του φυλάσσονται σημαντικά κειμήλια, ανάμεσα στα οποία ξεχωρίζει η συλλογή των μεταβυζαντινών εικόνων και των έργων μεταλλοτεχνίας.

3.3. Αρχιτεκτονικά στοιχεία

Η μονή είναι προστατευμένη από τα τέσσερα σημεία του ορίζοντα σε μία διάταξη που θυμίζει μεσαιωνική οχύρωση, καθώς το εσωτερικό των τειχών αποτελούν τα κελιά των μοναχών. Στο κέντρο του τετραγώνου που διαμορφώνεται εσωτερικά βρίσκεται το καθολικό της μονής. Ο ναός είναι σταυροειδής εγγεγραμμένος τετρακίονιος με προσθήκη δύο πεσσών δυτικά.

3.4. Εικονογραφία

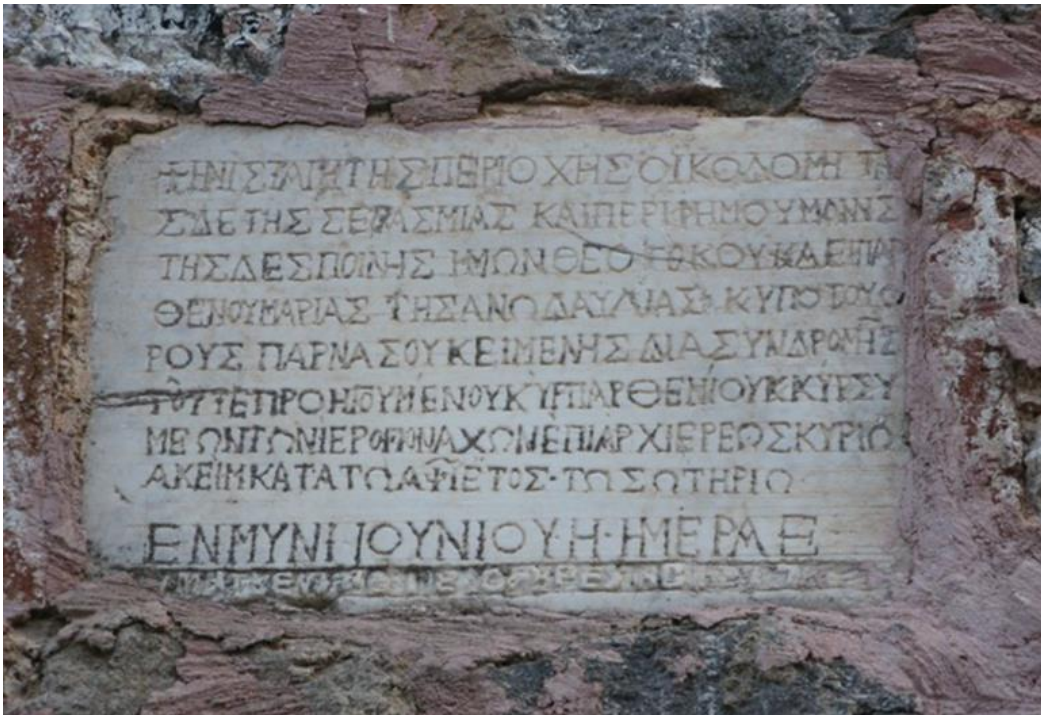
Στη μονή μπορεί ο επισκέπτης να θαυμάσει τις φορητές εικόνες του τέλους του 17ου αιώνα Κρητικής τεχνοτροπίας, έργα του Νικολάου Καλλέργη (όπως αποδεικνύεται από υπογραφή στην εικόνα των Ταξιαρχών). Οι σπουδαιότερες είναι του Παντοκράτορα όπου χαρακτηρίζεται από την ήρεμη έκφραση της μορφής, η εικόνα της Θεοτόκου που κρατά το μικρό Ιησού προσευχόμενο, αυτή του Προδρόμου που απεικονίζεται με φτερά ως προάγγελος του Μεσσία και των Αρχαγγέλων οι οποίοι κρατούν μετάλλιο του Κυρίου.

Ένα από τα αξιοθέατα της μονής είναι και ο σπηλαιώδης ναός της Φανερωμένης λίγο ψηλότερα, που αποτελούσε σκήτη μοναχού. Σε αυτόν μπορεί κανείς να δει τις τοιχογραφίες, ίδιας εποχής με αυτήν των φορητών εικόνων.

Λεπτομέρεια από το εσωτερικό της μονής

Λεπτομέρεια από τη μονή

Ο εξωτερικός χώρος της μονής

Ο εξωτερικός χώρος της μονής

Κάτοψη της μονής

Ναός της Φανερωμένης

4. Η Μονή του Οσίου Λουκά

4.1. Γενικά στοιχεία

Η Μονή Οσίου Λουκά είναι χτισμένη στις δυτικές υπώρειες του Ελικώνα κάτω από την ακρόπολη της αρχαίας Στείριδας, κοντά στο χωριό Στείρι στη Βοιωτία. Αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα μνημεία της μέσο βυζαντινής τέχνης, και αρχιτεκτονικής και περιλαμβάνεται στην κατάλογο μνημείων παγκόσμιας κληρονομιάς της UNESCO από κοινού με τα άλλα δύο σωζόμενα μοναστήρια της μέσο βυζαντινής περιόδου στην Ελλάδα, τη Νέα Μονή και τη Μονή Δαφνίου. Ο Όσιος Λουκάς είναι ωστόσο μεγαλύτερος και διαφέρει από το Δαφνί και τη Νέα Μονή στο ότι είναι αφιερωμένος σε ένα μοναδικό Όσιο, τον Όσιο Λουκά τον Στειριώτη (29 Ιουλίου 896 - 7 Φεβρουαρίου 953).

4.2. Λίγα στοιχεία για τον Όσιο Λουκά

Ο Όσιος ήταν μορφή αγαπητή στον τοπικό πληθυσμό αλλά και στους αξιωματούχους του θέματος Ελλάδος, του οποίου έδρα ήταν η Θήβα. Άσκησε φιλανθρωπικό και θεραπευτικό έργο, ενώ είχε το χάρισμα να προφητεύει το μέλλον. Είχε μάλιστα προβλέψει το 941μ.Χ. την ανακατάληψη της Κρήτης από το στρατηγό Νικηφόρο Φωκά επί Ρωμανού του Β' (961) με τα αποδιδόμενα λόγια: «Ρωμανός Κρήτην χειροῦται». Αυτές οι ικανότητες του οσίου και η φήμη του μετά θάνατον συνέβαλαν ώστε να αποκτήσει η περιοχή προσκυνηματικό ενδιαφέρον και μάλιστα ο στρατηγός του θέματος Κρηνίτης χρηματοδότησε την οικοδόμηση εκκλησίας όσο ζούσε ο όσιος το 946, την Αγία Βαρβάρα, η οποία ολοκληρώθηκε μετά το θάνατο του Οσίου. Ο Όσιος τάφηκε στο δάπεδο του κελιού του και το 955 μοναχοί έκτισαν σταυροειδές κτήριο γύρω από τον τάφο του καθώς και τα πρώτα κελιά της μοναστικής κοινότητας. Ο όσιος Λούκας καταγόταν από το Καστρί των Δελφών. Ύστερα από μια τυραννισμένη ασκητική ζωή που πέρασε σε διάφορα μέρη, αποφάσισε να αποτραβηχτεί σε κάποια απόκοσμη μεριά και να ζήσει ως τα στερνά του μονάζοντας. Διάλεξε τα ρειποθέμελα της αρχαίας Στείριδας. Έκανε πολλά θαύματα και είχε μαντική δύναμη.

4.3. Αρχιτεκτονικά στοιχεία του μοναστηριού

Όποιος επισκεφθεί το μοναστήρι αρχικά συναντά μια πλατεία με ένα γιγάντιο γέρο-πλάτανο στη μέση και δύο ναυτικά κανόνια. Αριστερά βρίσκεται ένας από τους τρεις πύργους που στήριζε σε παλαιότερα χρόνια το μοναστήρι. Οι τυπογραφίες που έχει μέσα δίνουν την μαρτυρία ως έναν καιρό είχε γίνει εκκλησία. Ακολουθεί τον αρχιτεκτονικό τύπο του σύνθετου τετρακίονιου σταυροειδούς εγγεγραμμένου ναού με τρούλο, ο οποίος διακρίνει την αρχιτεκτονική σχολή της Κωνσταντινούπολης. Στον κυρίως ναό προστέθηκε ευρύχωρος νάρθηκας, η λιτή. Στα δυτικά της λιτής ο ιδιότυπος εξωνάρθηκας αποτελείται από ένα ανοιχτό προστώο με δύο κλειστά διαμερίσματα στα δύο άκρα τα οποία προεξείχαν από το περίγραμμα του κυρίως ναού. Το νότιο διαμέρισμα του εξωνάρθηκα ενσωματώθηκε στη μεταγενέστερη εκκλησία, το καθολικό της μονής.

Όσιος Λουκάς

4.4. Τοιχογραφίες και ψηφιδωτά

Στη διάρκεια αναστηλωτικών εργασιών, κάτω από την ορθομαρμάρωση του καθολικού αποκαλύφθηκε μια εξαιρετική τοιχογραφία, που διακοσμούσε άλλοτε τον ανατολικό τοίχο του νοτίου διαμερίσματος του εξωνάρθηκα. Η μοναδική τοιχογραφία που σώθηκε από την αρχική διακόσμηση του ναού της Παναγίας ιστορεί την εμφάνιση του αρχάγγελου Μιχαήλ στον Ιησού του Ναυή πριν από την άλωση της Ιεριχούς. Τοιχογραφίες διασώζονται και στο νότιο σκέλος του σταυρού και το διακονικό. Παριστάνονται συνολικά πέντε μορφές ιεραρχών που έχουν χρονολογηθεί στο τέλος του 12ου αιώνα.

Τοιχογραφία Αρχάγγελου από το ΒΔ παρεκκλήσιο του καθολικού της μονής του Οσίου Λουκά (11^{ος} αι.)

Άλλα κτήρια που έχουν αναστηλωθεί είναι το βορδονάρειο (στάβλος), στο οποίο εκτίθενται αποτοιχισμένες τοιχογραφίες του 18ου αι. από το ναό του Αγίου Σπυρίδωνος μετόχι του Οσίου Λουκά στην περιοχή Στειρίου, το φωτάναμμα με τη χαρακτηριστική καπνοδόχο και η τράπεζα, που από το 1993 λειτουργεί ως μουσείο και περιλαμβάνει αρχιτεκτονικά μέλη από διάφορες οικοδομικές φάσεις της και ευρήματα από τη γύρω περιοχή.

Συνθέσεις από χρωματιστά μάρμαρα που καλύπτουν το δάπεδο του ναού, όπως και τις κατακόρυφες επιφάνειες των τοίχων. Τα λαμπρά ψηφιδωτά που κοσμούν τις ανώτερες επιφάνειες του καθολικού, αποτελούν ένα από τα σημαντικότερα ψηφιδωτά σύνολα της μεσοβυζαντινής τέχνης. Χρονολογούνται γύρω στη δεύτερη και τρίτη δεκαετία του 11ου αι., είναι δηλαδή πρωιμότερα από τα άλλα δύο μεγάλα ψηφιδωτά σύνολα του ελλαδικού χώρου, αυτά της Νέας Μονής Χίου και του Δαφνίου.

Στη κόγχη του ιερού απεικονίζεται η Παναγία ένθρονη Βρεφοκρατούσα, ενώ στο χαμηλό θόλο πάνω από το ιερό παριστάνεται η Πεντηκοστή. Στο μεγάλο τόξο επάνω από την είσοδο του ιερού εικονίζονται οι δύο αρχάγγελοι Μιχαήλ και Γαβριήλ.

Ο χριστολογικός κύκλος αντιπροσωπεύεται με τέσσερις σκηνές στα ημιχώνια (ο Ευαγγελισμός που δεν σώζεται, η Γέννηση, η Υπαπαντή και η Βάπτιση) και με τέσσερις σκηνές από τον κύκλο του Πάθους (ο Νιπτήρας, η Σταύρωση, η Ανάσταση και η Ψηλάφηση του Θωμά). Στο διακονικό διατηρούνται δύο σκηνές της Παλαιάς Διαθήκης, ο Δανιήλ στο λάκκο των Λεόντων και οι Τρεις Παίδες στην κάμινο. Τη ψηφιδωτή διακόσμηση συμπληρώνουν παραστάσεις ενός πολύ μεγάλου αριθμού αγίων, κυρίως μοναχών, ιεραρχών, στρατιωτικών αγίων και αγίων ιατρών. Τα δύο παρεκκλήσια, βορειοδυτικό και νοτιοδυτικό, μικρό τμήμα του βορειοανατολικού διαμερίσματος και η κρύπτη κοσμούνται με τοιχογραφίες που χρονολογούνται στο τρίτο τέταρτο του 11ου αιώνα.

4.5. Ο ναός της Παναγίας

Ο ναός της Παναγίας (αρχικά στην Αγία Βαρβάρα) άρχισε να οικοδομείται το 946, με την χορηγία του Κρηνίτου. Ολοκληρώθηκε δύο χρόνια μετά την κοίμηση του Οσίου, δηλαδή το 955.

Είναι σύνθετος τετρακίονιος σταυροειδής με τρούλο. Το Ιερό εσωτερικά σχηματίζει τρεις ημικυκλικές κόγχες, άλλα εξωτερικά είναι ημιεξάγωνες. Έχει νάρθηκα ευρύχωρο, στον οποίο προστέθηκε μεταγενέστερα και προστώο. Χρειάστηκε να γίνουν στερεωτικές εργασίες το 1848 για την αποκατάσταση ζημιών από τον σεισμό του 1790.

Είναι ενδιαφέρουσα ή τοιχοδομία στο εσωτερικό και σώζονται λίγα δείγματα τοιχογραφιών, από τα οποία συνάγεται ότι ο ζωγραφικός διάκοσμος του χρονολογείται από τον 11ο ή 12ο αιώνα, ενώ ο πρώτος διάκοσμος ανατρέχει προ του 1011, οπότε ανοικοδομήθηκε ο ναός του Οσίου Λουκά. Το μαρμαροστρωμένο δάπεδο είναι εξαιρετικής τέχνης, όπως και το μαρμάρινο τέμπλο του. Διαφορετικά ως προς τον τύπο τους τα κιονόκρανα και με αισθητική λεπτότητα τα γλυπτά του ναού.

Εξωτερικώς παρουσιάζει ένα από τα καλύτερα δείγματα αρχιτεκτονικής και διακοσμητικής της βυζαντινής περιόδου. Το επιμελέστατο πλινθοπερίκλειστο σύστημα δομής με το θερμό χρώμα των πωρολίθων, τα μονόλοβα, δίλοβα και τρίλοβα τοξωτά ανοίγματα σε διάφορα επίπεδα, τα παιχνίδια των μονοκλινών και δίκλινων στεγών, ο κομψός τρούλος και ο πλούσιος κεραμοπλαστικός διάκοσμος με τις επάλληλες συνεχής οδοντωτές ταινίες και τα πολυπόικιλα κουφικά θέματα δικαιολογούν τον χαρακτηρισμό του ναού της Παναγίας ως του κομψότερου και τελειότερου μνημείου των μέσων του 10ου αιώνας, το οποίο συνετέλεσε, ώστε τα προβλήματα τέχνης του αιώνας τούτου να κρίνονται με άλλο πνεύμα.

Η ανατολική όψη του ναού της Παναγίας της Μονής του Οσίου Λουκά.

4.6. Η ιστορία της Μονής

Η ζωή του μοναστηριού από την ίδρυσή του μέχρι και σήμερα ταυτίζεται με την ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Τους δύο πρώτους αιώνες της ύπαρξής της η Μοναστική κοινότητα αποτελούσε πηγή Χριστιανικής πίστης και θείας ευλογίας.

Κατά την διάρκεια της Φραγκοκρατίας, όταν στα 1204, μετά την Δ Σταυροφορία η Κωνσταντινούπολη έπεσε στα χέρια των Φράγκων, ο Βονιφάτιος ο Μομφερρατικός, βασιλιάς της Θεσσαλονίκης, κατέβηκε στη Στερεά Ελλάδα, έδιωξε τους Ορθόδοξους Έλληνες μοναχούς από τον Όσιο Λουκά και εγκατέστησε

Λατίνους, οι οποίοι λήστεψαν και γύμνωσαν τη Μονή. Στη συνέχεια, ο πρίγκιπας της Αχαΐας Γοδεφρείδος Βιλλαρδουίνος (1218-1245) λεηλάτησε τους εναπομείναντες θησαυρούς της Μονής και τους μετέφερε στη Ρώμη.

Στα χρόνια του Δουκάτων Αθηνών-Θηβών (1205-1308) η οικογένεια των ντε λα Ρος κατείχε το μοναστήρι σαν αναπόσπαστο κληροδότημά της. Οι Καταλανοί, ύστερα από τη νίκη τους στην Κωπαΐδα (15 Μαρτίου 1311) και την κατάληψη της Λιβαδειάς, πραγματοποίησαν μία ακόμη λεηλασία. Όμως, όταν επισκέφθηκε το μοναστήρι ο πρώτος περιηγητής το 1436, ο λόγιος της Δύσης Κυριακός ο Αγκωνίτης, βρήκε τη Μονή σε καλή κατάσταση και την ξεχώρισε από όλα τα μοναστήρια της Ελλάδος.

Κατά την Τουρκοκρατία, από το 1460 που υποτάχτηκε η Βοιωτία στους Τούρκους μέχρι την ημέρα της λευτεριάς, το μοναστήρι αγωνίστηκε για την ύπαρξή του, γιατί κινδύνεψε με αφανισμό επανειλημμένα από τη βουλμία των Τούρκων κατακτητών. Παρ' όλα αυτά ο Γάλλος περιηγητής Ιάκωβος Σπον, που επισκέφθηκε τη Μονή το Φεβρουάριο του 1676, αναφέρει ότι ήταν «ακμαιότατη και καλλίστη», ενώ ο Άγγλος περιηγητής Τζωρτζ Ουέλερ που την επισκέφθηκε τον ίδιο χρόνο, γοητεύτηκε τόσο πολύ, ώστε ήθελε και αυτός να ασκητέψει εκεί.

Μεσολάβησαν η ανταρσία των Αλβανών του Μοριά (1677), η εξέγερση των Μανιατών και των Αιτωλοακαρνανών αρματολών (1685), η επανάσταση της Βοιωτίας και της Φωκίδας (1687), με οδυνηρές συνέπειες για το μοναστήρι.

Στον πόλεμο Τούρκων και Ενετών (1714-15) καταληστεύθηκε για μία ακόμη φορά. Μετά την αποτυχία της εξέγερσης Παπαζώλη-Ορλόφ το 1770, ο μεγάλος αρματολός της Ρούμελης Ανδρίτσος μετέβαλε το μοναστήρι σε στρατόπεδό του, με αποτέλεσμα να υποστεί η Μονή την εκδικητική μανία των Τούρκων.

Στην Επανάσταση του 1821 η Μονή έγινε και πάλι το επαναστατικό ορμητήριο της Ρούμελης. Ο Δεσφινιώτης Ησαΐας, Δεσπότης Σάλωνων, ευλόγησε στις 27 Μαρτίου 1821 τα ρουμελιώτικα όπλα και κήρυξε επίσημα την Επανάσταση.

Μετά την πυρπόληση της Λιβαδειάς τον Ιούνιο του 1821 από τον Ομέρ Βρυώνη, οι διασκορπισμένοι επαναστάτες συγκεντρώθηκαν στον Όσιο Λουκά και ξεκίνησαν για την επιστροφή στο Μοριά. Από τον Όσιο Λουκά πάλι, ξεκίνησε λίγους

μήνες αργότερα ο Οδυσσέας Ανδρούτσος και ξαναπήρε τη Λιβαδειά. Κατά την κάθοδο του Δράμαλη οι Τούρκοι αποτελείωσαν ό,τι απέμεινε στον Όσιο Λουκά (1822, 1823). Όμως και πάλι το μοναστήρι επιβίωσε, διαθέτοντας την τεράστια περιουσία του στον Αγώνα.

Μετά την απελευθέρωση, επί Καποδίστρια, το μοναστήρι ερήμωσε, όπως και κατά τη διάρκεια της μεσοβασιλείας (1831-1833), της βασιλείας του Όθωνα (1833-1862) και στη μεσοβασιλεία του 1862-1863.

Με τον ερχομό του Γεωργίου του Α' (1863-1913) άρχισαν επισκευές στα κτίρια και ενισχύθηκαν τα οικονομικά της Μονής.

Το 1943 υπέφερε και πάλι από τους κατακτητές Γερμανούς. Ήδη όμως η Αρχαιολογική Υπηρεσία και η Αρχαιολογική Εταιρεία ανέλαβαν από το 1938 πολυετείς εργασίες συντήρησης. Αναστήλωσαν την Τράπεζα και άλλα κτίρια της Μονής με τον Διευθυντή Αναστήλωσης Αρχαίων και Ιστορικών Μνημείων Ευστάθιο Στίκα, υπό την επίβλεψη του Ακαδημαϊκού Αναστασίου Ορλάνδου, στερέωσαν και καθάρισαν τα ψηφιδωτά και τις τοιχογραφίες με το Φώτη Ζαχαρίου και τον έμπειρο Δημήτρη Σκόρδο. Στην διάρκεια αυτών των εργασιών αποκαλύφθηκε η τοιχογραφία του Ιησού του Ναυή και αποκαταστάθηκε ορθά η διαδοχή των οικοδομικών φάσεων των δύο ναών. Μισό αιώνα, περίπου, μετά το ναό της Παναγίας χρειάστηκε να ανεγερθεί και ο δεύτερος, ο μεγαλύτερος, ο αφιερωμένος ναός στον όσιο ιδρυτή (1011). Επί χίλια τώρα έτη δεν έπαυσε ο ναός αυτός να προκαλεί κατάπληξη και αισθήματα θαυμασμού με τη μεγαλοπρέπεια και τον πλουσιότατο και τέλειο εσωτερικό του διάκοσμο (ψηφιδωτά, τοιχογραφίες), γεγονός που γεννά την πεποίθηση ότι ανοικοδομήθηκε με γενναίες βασιλικές και ηγεμονικές χορηγίες.

4.7. Η οικοδομή του καθολικού

4.7.1. Ιστορικά στοιχεία

Η οικοδομή του Καθολικού, που τοποθετείται χρονολογικά στις πρώτες δεκαετίες του 11ου αι., αποδίδεται, σύμφωνα με την παράδοση, σε τρεις αυτοκράτορες του Βυζαντίου: Τον Ρωμανό Β' (959-963), τον Βασίλειο τον Βουλγαροκτόνο (976-1028) και τον Κωνσταντίνο Θ' το Μονομάχο (1042-1056).

Ο Όσιος Λουκάς είχε προφητέψει το 941 ότι «Ρωμανός Κρήτην χειροῦται», θα ελευθερώσει δηλαδή την Κρήτη από τους Σαρακηνούς. Όταν ρωτήθηκε αν επρόκειτο για τον αυτοκράτορα Ρωμανό Α΄ που βασίλευε την εποχή εκείνη, απάντησε «οὐχ οὗτος ἀλλ' ἕτερος». Έτσι η ανέγερση του Καθολικού συνδιάστηκε με την προφητεία αυτή, γιατί ήταν επόμενο ο αυτοκράτορας του Βυζαντίου Ρωμανός Β΄ να θέλησε να ανεγείρει έναν μεγαλοπρεπή ναό από ευγνωμοσύνη στον Όσιο για την απελευθέρωση της Κρήτης (961), όπως είχε προφητέψει είκοσι χρόνια νωρίτερα. Όμως ο Ρωμανός Β΄ απεβίωσε το 963, δύο χρόνια μετά την ανακατάληψη της Κρήτης. Επομένως το χρονικό διάστημα των δύο ετών που μεσολάβησε κρίνεται ανεπαρκές για την αποπεράτωση του μεγαλεπήβολου αυτού έργου.

Τίποτε το συγκεκριμένο δεν προκύπτει για την ίδρυση του Καθολικού κατά την βασιλεία του Βασιλείου Β΄ του Βουλγαροκτόνου, αφού το σημαντικότερο αυτό γεγονός δεν μνημονεύεται στις λεπτομερείς περιγραφές των συγγραφέων για τη θριαμβευτική πορεία του αυτοκράτορα από την Αχρίδα στην Αθήνα (1018-1019).

Όσιος Λουκάς

Αντίθετα υποστηρίχθηκε η εκδοχή της συμβολής του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Θ΄ του Μονομάχου στην ανέγερση του Καθολικού, γιατί: α) κατά τη διάρκεια της βασιλείας του αναζωογονήθηκαν οι τέχνες και τα γράμματα και δαπανήθηκαν μεγάλα ποσά για την ίδρυση μεγαλόπρεπων ναών και κοινωφελών ιδρυμάτων και β) κατά μία σημαντικότερη πληροφορία που παρέχει ο περιηγητής Κυριακός ο Αγκωνίτης (1391-1455), η οικοδομή του Καθολικού του Οσίου Λουκά πραγματοποιήθηκε κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Μονομάχου (1042-1055). Τη Μονή επισκέφτηκε ο Κυριακός κατά την περιοδεία του στην Ελλάδα από το τέλος του 1435 ως το Μάρτιο του 1436. Ο περιηγητής έγραψε «ίδια χειρί», μικρό κείμενο, στο οποίο αναφέρει ότι ο ναός του Οσίου Λουκά κτίστηκε από τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Θ΄ τον Μονομάχο και ότι την πληροφορία αυτήν τη διάβασε σε παλαιότερο βιβλίο της Μονής.

Όσιος Λουκάς

Η θεωρία η οποία συνδέει την ίδρυση του μεγαλόπρεπου ναού με την αριστοκρατία της πλούσιας Θήβας της εποχής αυτής αντικρούεται από το γεγονός ότι ο όγκος του κτιρίου, το είδος και η αξία των υλικών του παραπέμπουν σε πλούσια βασιλικά θησαυροφυλάκια και καλλιτέχνες που κόσμησαν αυτοκρατορικά κτίσματα. Η προσωνομία «βασιλομονάστηρο» αποδίδει την αυτοκρατορική καταγωγή της Μονής, καθώς και την αίσθηση του πλούτου και της τελειότητας του μνημείου από τους μεταγενέστερους.

4.7.2. Αρχιτεκτονικά στοιχεία του καθολικού

Η κεντρική εκκλησία του μοναστικού συμπλέγματος, το καθολικό, κτίστηκε νότια του ναού της Παναγίας για να στεγάσει το θαυματουργό λείψανο του οσίου Λουκά. Ανήκει στον τύπο των «ηπειρωτικών οκταγωνικών ναών, και μάλιστα θεωρείται το πρότυπο όλων των μεταγενέστερων ναών αυτού του τύπου. Στους οκταγωνικούς ναούς, που κατ'ουσίαν είναι σταυροειδείς ναοί, μόνο η στήριξη του τρούλου είναι οκταγωνική ενώ ο κεντρικός χώρος κάτω από αυτόν παραμένει τετράγωνος. Το καθολικό του Οσίου Λουκά χαρακτηρίζεται για τον ευρύ τρούλο του (διαμέτρου 9 μ. περίπου) και αντίστοιχα το διευρυμένο ενιαίο τετράγωνο χώρο κάτω από αυτόν. Το βάρος του τρούλου φέρουν οκτώ ογκώδεις πεσσοί που γεφυρώνονται σε μεγάλο ύψος, από τέσσερα μεγάλα τόξα ανάμεσα σε τέσσερα ημιχώνια. Από τα παρεκκλήσια που πλαισιώνουν τον τετράγωνο πυρήνα ιδιαίτερη σημασία έχει το βορειανατολικό γιατί εκεί, και στο σημείο επικοινωνίας με τη βόρεια κεραία του σταυρού έχει τοποθετηθεί η μαρμάρινη λειψανοθήκη του οσίου. Είναι το τμήμα του καθολικού που συνδέεται με το ναό της Παναγίας, διευκολύνοντας τη διέλευση των προσκυνητών μπροστά από το λείψανο και την είσοδο τους στο ναό της Παναγίας. Ταυτόχρονα με το καθολικό κτίστηκε η κρύπτη που έχει σε κάτοψη το σχήμα σταυροειδούς τετρακίονιου ναού. Στην κρύπτη στεγάζεται ο αρχικός τάφος του οσίου Λουκά, που βρίσκεται στο βόρειο τοίχο, ακριβώς κάτω από το χώρο του καθολικού, όπου τοποθετήθηκε η λειψανοθήκη του οσίου. Δύο ακόμα τάφοι στην κρύπτη ανήκουν σε επιφανείς ηγούμενους του μοναστηριού.

4.7.3. Ψηφιδωτά και τοιχογραφίες του καθολικού

Ο επισκέπτης του καθολικού εντυπωσιάζεται από τον πλούσιο εσωτερικό διάκοσμο. Συνθέσεις από χρωματιστά μάρμαρα καλύπτουν το δάπεδο του ναού, όπως και τις κατακόρυφες επιφάνειες των τοίχων. Τα λαμπρά ψηφιδωτά που κοσμούν τις ανώτερες επιφάνειες του καθολικού, αποτελούν ένα από τα σημαντικότερα ψηφιδωτά σύνολα της μεσοβυζαντινής τέχνης. Χρονολογούνται γύρω στη δεύτερη και τρίτη δεκαετία του 11ου αι., είναι δηλαδή πρωιμότερα από τα άλλα δύο μεγάλα ψηφιδωτά σύνολα του ελλαδικού χώρου, αυτά της Νέας Μονής Χίου και του Δαφνίου. Στη κόγχη του ιερού απεικονίζεται η Παναγία ένθρονη Βρεφοκρατούσα, ενώ στο χαμηλό θόλο πάνω από το ιερό παριστάνεται η Πεντηκοστή. Στο μεγάλο τόξο επάνω από την είσοδο του ιερού εικονίζονται οι δύο αρχάγγελοι Μιχαήλ και Γαβριήλ. Ο χριστολογικός κύκλος αντιπροσωπεύεται με τέσσερις σκηνές στα ημιχώνια (ο Ευαγγελισμός που δεν σώζεται, η Γέννηση, η Υπαπαντή και η Βάπτιση) και με τέσσερις σκηνές από τον κύκλο του Πάθους (ο Νιπτήρας, η Σταύρωση, η Ανάσταση και η Ψηλάφηση του Θωμά). Στο διακονικό διατηρούνται δύο σκηνές της Παλαιάς Διαθήκης, ο Δανιήλ στο λάκκο των Λεόντων και οι Τρεις Παίδες στην κάμινο. Τη ψηφιδωτή διακόσμηση συμπληρώνουν παραστάσεις ενός πολύ μεγάλου αριθμού αγίων, κυρίως μοναχών, ιεραρχών, στρατιωτικών αγίων και αγίων ιατρών.

Όσιος Λουκάς – Ψηφιδωτό: Η Υπαπαντή

Τα δύο παρεκκλήσια, βορειοδυτικό και νοτιοδυτικό, μικρό τμήμα του βορειοανατολικού διαμερίσματος και η κρύπτη κοσμούνται με τοιχογραφίες που χρονολογούνται στο τρίτο τέταρτο του 11ου αι. Σύμφωνα με τις πηγές, ο πρώτος ναός, αφιερωμένος στην Αγία Βαρβάρα, άρχισε να οικοδομείται όσο ο όσιος βρισκόταν εν ζωή, το 946. Δύο έτη μετά το θάνατο του οσίου, το 955, οι μαθητές και οι συμμοναστές του διακόσμησαν την εκκλησία της Αγίας Βαρβάρας, μετέτρεψαν το κελί όπου είχε ταφεί ο όσιος σε σταυροειδές ιερό ευκτήριο (τόπο προσευχής) και οικοδόμησαν κελιά και ξενώνες, δημιουργώντας μια πρώτη μοναστική κοινότητα. Κατά μία εκδοχή, μάλιστα, ο μεν ναός της Αγίας Βαρβάρας ταυτίζεται με το σύγχρονο ναό της Παναγίας, το δε ευκτήριο με τη σύγχρονη κρύπτη. Το 1950 χαρακτηρίστηκε αρχαιολογικός χώρος. Ύστερα από επίπονες προσπάθειες του Σεβασμιότατου Μητροπολίτου Θηβών και Λεβαδείας κ. Ιερωνύμου δόθηκε το 1987 εκ νέου ο ναός του Οσίου Λουκά σε λειτουργική χρήση.

Εκκλησία Αγίας Βαρβάρας

Βιβλιογραφία

Βιβλία

1. Λάππας, Τάκης Ηρ. Βοιωτικά μοναστήρια, Αθήνα : Κένταυρος
2. Δάλκας, Ευθύμιος Δ. Ο Όσιος Λουκάς και το μοναστήρι του : Βίος - Παραδόσεις – Ιστορία – Τέχνη, Αθήνα : Επτάλοφος, 1978
3. Κουτσαβδής, Γιώργος Σ. ...Όμορφη που είναι η Λειβαδιά, Αθήνα:1965
4. Θανάσου, Μελέτιος Ν. Οι Άγιοι της Βοιωτικής Εκκλησίας Θήβα : Μαμάκος, 1979
5. Δάλκας, Ευθύμιος Δ. Παναγία Λυκούρεση : Το ορμητήριο του Θανάση Διάκου
Αθήνα : [χ.ο.], 1981
6. Κατσαμπέκης, Κ. Π. Δαύλεια : Σταθμοί στη μακρόχρονη ζωή της ; Μονή
Ιερουσαλήμ / Κ.Π.Κατσαμπέκη Μορφωτικός Εκπολιτιστικός Σύλλογος
Δαύλειας "Ο Παρνασσός"

Ηλεκτρονικές Πηγές

1. <http://www.apostoliki-diakonia.gr>
2. <http://kassiani.fhw.gr/boeotia/forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaID=12978>
3. <http://wikimapia.org/>
4. <http://www.osiosloukas.gr/site/>
5. http://odysseus.culture.gr/h/3/gh351.jsp?obj_id=8081

Παράρτημα

1. Τεχνήματα

Ι ΕΡΑ

ΜΟΝΗ

ΟΣΙΟΥ

ΛΟΥΚΑ

ΟΜΑΔΑ Γ'
ΕΡΙΝΤΑ ΣΕΦΕΡΑΖΗ
ΝΙΚΟΛΕΤΑ ΣΜΑΚΗ
ΤΕΟΡΓΙΑ ΣΜΑΚΗ

2. Οι ομάδες εργασίας σε δράση

